

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

ISSN: 2148-2292

11 (3) 2024

Academic Journal of History and Idea

Kitap Tanıtımı | Book launch
Geliş tarihi | Received: 19.08.2023
Kabul tarihi | Accepted: 30.04.2024
Yayın tarihi | Published: 25.06.2024

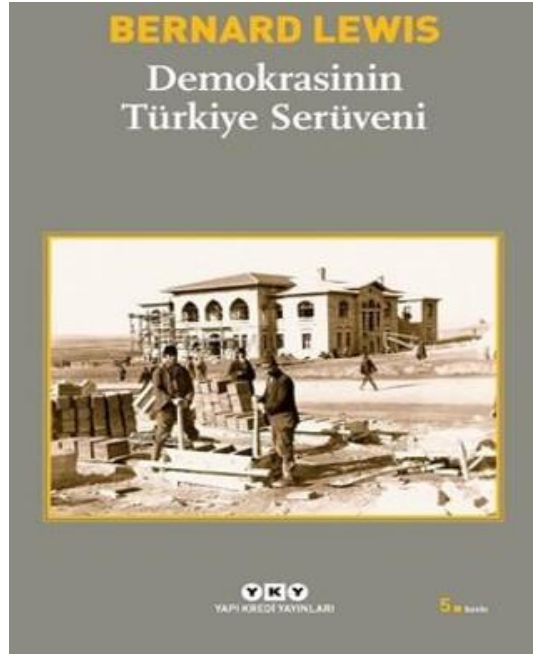
Aytaç Çağlar

<https://orcid.org/0000-0002-9223-3981>

Expert, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Turkey, aytac_caglar@outlook.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Çağlar, A. (2024). Kitap Tanıtımı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (3), 1971-1983.

Demokrasinin Türkiye Serüveni
Bernard Lewis,
Çeviren: Hamdi Aydoğan - Esra Ermert
Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003. ss. 67.
ISBN: 975-08-0553-4

Giriş

Bernard Lewis'in, Türk demokrasinin gelişim sürecini ele aldığı eseri, 4 ana bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümü: "Türkiye'de Demokrasi", ikinci bölümü: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Kökenleri", üçüncü bölümü: Tarihsel Perspektif İçinde Türklerin Demokrasi Deneyi, dördüncü bölümü ise "Neden Türkiye İslam Dünyasındaki Tek

Demokrasi?" şeklinde isimlendirilmiştir. Başlık seçimlerinin ilk ikisinde tarihsel bir kronolojinin gözetilmediği görülmektedir. Lewis, öncelikle Türk demokrasi tarihinin dinamiklerini, hemen ardından ise Osmanlı Devleti'ndeki demokrasi uygulamalarını aktarmıştır. Bu tercihin belirli bir mantık çerçevesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Lewis, tümdengelim yöntemi ile tarihsel ilişkiselliği sürekli olarak taze tutmayı amaçlamış olmalıdır.

Lewis, henüz kitabın "önsöz" kısmında, bir başlığı ayrı amaç ve kişiler için yazdığını belirtmiştir. Bu durum, eserin bir derleme çalışması olduğunu göstermektedir. Fakat belirtmek gerekir ki bu, her başlığı ortak bir amaca hizmet etmek üzere tasarlanmış bir derlemedir. Bu amaç ise Türk demokrasi kültürü üzerine açıklamalar yapmaktır. Dolayısıyla Lewis'in eseri, tema açısından bütüncül bir eserdir. Bu ön değerlendirme sonrasında, eserin bölümleri özelinde değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

1. Türkiye'de Demokrasi

Bernard Lewis, eserin bu kısmının, Princeton Üniversitesi'nde, az gelişmiş demokrasiye sahip ülkelerin durumlarının konuşulduğu konferansta sunulan bir bildiri olduğunu ifade etmiştir. Lewis bu kısımdaki açıklamalarını 1950'ler ile başlatır. CHP'nin 27 yıllık iktidarlık sürecinden sonra DP tarafından mağlup edilmesi, Lewis tarafından ilginç karşılanır. Henüz demokrasi kültürünün gelişmediği ülkelerde bu gibi sonuçların demokrasi tarihi açısından önemli kırılmalar olduğunu belirten Lewis, Türkiye'nin 1924-1925 yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930'da ise Serbest Cumhuriyet Fırkası ile başarısız iki demokrasi girişiminden de burada bahsetmiştir. Lewis, 1939'da muhalefete yeni bir müsamaha gösterildiğini ve parti-hükümet, parti-devlet algısının silikleştirildiğini ifade etmiştir. Ardından 1945 ve 1946 yıllarında Dernekler Kanunu, Ceza Kanunu gibi alanlarda yapılan düzenlemeler ile CHP'den başka partilerin de yasal anlamda faaliyet izni kazanmaya başladığını belirtmiştir. Bununla birlikte Lewis, diğer partilerin propagandaları noktasında halen iki kısıtın bulunduğunu da ekler. Bunlardan ilki kretikalizm(dinin ve din kurumlarının farklı toplumsal kesimlerdeki etkisini artırmayı hedefleyen ideoloji) ikincisi ise komünizmdir.

1946 seçimlerinin Türkiye'nin ilk sistemli seçimleri olduğunu belirten Lewis, bu başlangıcın 1950 seçimlerinde muhalefetin iktidar olması ile anlamlı şekilde sonuçlandığını belirtir. Yazar, seçimler sonrasında iktidarın koltuğu bırakmasının, Türkiye'nin iç dinamiklerinden çok uluslararası konjonktür ile bağlantılı olduğunu da ekler. Lewis'e göre Türkiye'nin o tarihlerde uluslararası imajı oldukça kötüdür. Nitekim Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemiş, savaş bitimine yakın Almanya'ya sözde bir savaş ilan etmiştir. Ayrıca boğazlar üzerinde Rus baskısı da artmıştır. Lewis'e göre Türkiye'nin Batı ile yakınlaşmasının tek yolu; Batılı ülkelerin değerlerine saygılı olunduğunun gösterilmesi ile mümkün olabilirdi

ve Türkiye’de bunu yapmıştır. Lewis’in bu tespitleri doğru olmak ile birlikte iktidarın koltuk devrini yalnız uluslararası konjonktür ile açıklamanın eksik olacağı kanaatimizi de burada ifade etmeliyiz. Eserin dışına çok fazla çıkmadan ifade etmek gerekirse; bu süreçte farklı iç dinamiklerin de oldukça etkili olduğu açıktır.

Türkiye’nin Batılı değerlere tutunma gerekçelerini derinleştiren Lewis, Türkiye’nin, 17. yüzyıldan itibaren Batı aydınlanmasına duyduğu sempatiye işaret etmiştir. Fransız İhtilali ile İngiliz parlamentosu örneğinin, Osmanlı aydınlarınca tartışıldığını, 19. yüzyıla gelindiğinde ise Batıyı tanımak için daha somut adımların atıldığını ifade etmiştir. Bu atılımların örnekleri olarak; Batıya öğrenciler gönderilmesi, daimi elçiliklerin açılması, Batıdan danışmanlar getirilmesi, Batı dillerinin öğrenilmesi çabası zikredilmiştir. Lewis, tüm bu gelişmeleri hızlandıran olay olarak, Kırım Savaşı’na işaret etmiş ve bu savaş ile birlikte artan telgraf ve gazete kullanımının, Batı kültürünü tanıtmadaki etkisine değinmiştir. Lewis, Osmanlı Devleti’nin, bu savaş sonrasında ilk dış borcunu almış olmasının Batı ile kuracağı ilişkileri kaçınılmaz kıldığını belirtmiştir.

19. yüzyıl Osmanlı demokratikleşme sürecinin, önceki yüzyıllardan farkına değinen Lewis, değişim arzusunun tabandan geldiğini ve insanların artık din, mezhep tekeline ziyade özgürlükler etrafında bir araya gelmeye başladıklarını ifade etmiştir. Yazar, bu durumun önemli bir temsilcisinin, Genç Osmanlılar Hareketi olduğunu belirtmiştir. Lewis’e göre bu hareketin itici gücü; 1905’te Japonya’nın Rusya’yı yenmesidir. Keza, küçük bir Asya ülkesinin gösterdiği bu başarı, gözleri Japonya’da uygulanan siyasi sisteme yönelmiştir. Dönemin Japonya’ında uygulanan iki meclisli parlamento da Jön Türklere örnek oluşturmuştur. Bununla birlikte Lewis, Genç Osmanlılar Hareketi’nin uygulamada başarısız olduğunu ve 1914’te devirerek yerine geçtikleri yönetimden daha anti demokratik uygulamalar yaptıklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı’nın demokratik ülkelere kazanılmasının, demokrasinin ülkelere güç sağladığına dair inancı pekiştirdiğini ifade eden yazar, Rusya’nın çöküşünün de bu algıyı derinleştirdiğini vurgulamıştır. Lewis, Jön Türk seçimlerinin (1908-1912-1914’deki) iktidar değişimi getirmediğini, 1919 seçimlerinin işgal altında gerçekleştiğini, 1920’de ise son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin kapatıldığını ifade etmiştir. Ardından Mustafa Kemal’in Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni açtığını belirtmiştir. Yazar, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Teşkilat-ı Esasi’yi benimsemesini şaşkınlıkla karşılar. Çünkü yazara göre ülke olağanüstü bir halde iken anayasal konularla ilgilenilmesi tuhaftır. Bizim kanaatimize göre Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurucuları, askeri başarıların siyasi başarılar ile taçlandırılmasının önemini farkındadır. Dolayısı ile durum şaşılabilir olmaktan ziyade takdir edilesidir.

Lewis'e göre 1960 ve 1980 darbedir, 1971 ve 1997 ise müdahaledir. Yazara göre bunlar içinde en radikal olanı ise 1960 darbesidir. Cemal Gürsel'in başında bulunduğu Milli Birlik Komitesi'nin, halkın bir kesiminin desteğini almak sureti ile darbeyi gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Lewis, darbeyi yapan askeri grubun halka defaatle yaptıkları demokratik söylemleri samimi bulmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim eserin ilgili kısmında, darbe sürecinde ordudan çok sayıda tasfiyenin yapıldığını, DP kadrolarının pek çoğunun kurulan mahkemelerde yargılandığını ifade etmiştir. Lewis eserinde o dönemde sıkça anlatılan bir fıkra olarak "MBK sivil hükümet sözü verdi ve şu anda sivilleri yargılıyor" ifadelerine de yer vererek ironi yapmıştır. Lewis, MBK'nın, devrilen hükümeti anayasa ihlali yapmakla suçladığını ifade etmiştir. Buna göre MBK, Ordu İç Tüzüğü'nün 34. maddesine dayanarak yönetime el koymuştur. İlgili kanun hükmünde, "*Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve teşkilâtı esasiye kanun ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lâzım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır*" (TBMM, Kanunlar) denildiği göz önünde tutulursa "Türkiye Cumhuriyetini korumak ve muhafaza etmek" ifadesinin oldukça ucu açık bir hüküm olduğunu belirtebiliriz. Dolayısı ile Lewis'in MBK'ya dair eleştirilerinin haklılık payı vardır.

Lewis, MBK'nın darbe sonrasındaki ilk icraatının yeni bir anayasa yapmak olduğunu belirtmiştir. Yine ifade edildiği üzere yeni anayasa 31 Mayıs 1961'de resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. MBK, yeni seçim sürecini, DP propagandası yapılmaması ve DP politikacılarının dava süreçleri üzerinden siyaset yapılmaması şartı ile başlatmıştır. Seçimlerde CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) %36.7, AP (Adalet Partisi) %34.7, oy almış kalan oylar küçük diğer partilerce bölüşülmüştür.

Bernard Lewis, 1961'de Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasında kurulan koalisyon hükümetinin Adalet Partisi'ne daha fazla yarar sağladığını ifade etmiştir. Lewis, bunun somut bir göstergesi olarak 1965 seçimlerinde AP'nin aldığı %52.9 oyu öne çıkarmıştır. Lewis'e göre Süleyman Demirel liderliğindeki hükümet, farklı çıkar gruplarının bir araya geldiği karmaşık bir yapıdadır. Fakat 1961 anayasası, güçler ayrılığını benimsediğinden Demirel Hükümeti'nin hareket serbestisi kısıtlıdır. Lewis bu dönemde Bu dönemde üniversitelerin özerk, radyo ve televizyon ve hakimlerin ise anayasa mahkemeleri korumasında olduğunu belirtmiştir.

Eserde belirtildiği üzere, mecliste anayasa değişikliği için 3/2'lik çoğunluk gerekmektedir fakat Demirel bunu sağlayamamıştır. Bunun üzerine 1970'te AP'nin içerisinden bir grup, muhalefet olarak Demokratik Parti'yi kurmuştur. Bu yıllarda ülke içerisindeki olaylar kontrolden çıkmış ve 12 Mart 1971'de ordu tarafından hükümete bir muhtıra verilmiştir.

Muhtıradan, olayların yatıştırılması ve güçlü bir hükümet modelinin kurulması istenmiştir. Aksi halde ordunun yönetime el koymak zorunda kalacağı bildirilmiştir. Demirel, istenenleri sağlayamayınca görevden çekilmiş ve yeni bir hükümet kurulmuştur fakat yeni hükümet de pek başarılı olamamıştır. Böylece MGK, sıkıyönetim ilan ederek, büyük şehirlerde mahkemeler kurmuş ve askere geniş bir tutuklama yetkisi verilmiştir. Lewis, Türkiye'nin bu süreçten 1980'lere değin zayıf koalisyonlardan kurtulamadığını ifade etmiştir. Bunun nedenleri de oldukça geniş bir yelpazede açıklamıştır. Buna göre ekonomik kriz, kişisel ihtiraslar, ideolojiler ve uluslararası konjonktür bu sürecin nedenleri olarak sıralanmıştır. Lewis, diğer nedenleri tekrardan kaçınarak uluslararası konjonktürden kastettiği şeyi özellikle açıklamıştır. Buna göre Türkiye'nin hem NATO hem de CENTO üyesi bir ülke olarak Sovyet baskısı altında olması ve Sovyetlerin özellikle azınlık ve radikal sol grupları kışkırtmasına işaret etmiştir.

1980'lerde Türkiye'nin bir iç kıyım geçirdiğini ifade eden Lewis, böyle bir ortamda ordunun ikinci muhtırasını (2 Ocak 1980'de) verdiğini yazmıştır. Ordunun beklediği geri dönüşü alamaması üzerine darbe yaptığını belirten Lewis, ordunun söylemlerinin 1960'taki ile benzer olduğuna dikkat çekmiştir. Lewis 1960 ve 1980 darbeleri için "Dünyadaki genel kanaat demokrasinin orduya bırakılamayacak kadar önemli olduğu yönünde iken Türkiye'de demokrasi politikacılar bırakılamayacak kadar önemli görülmüştür." demektedir. Bu trajikomik izah, ne yazık ki haksız değildir. Bu noktada satır altlarından, Türkiye'nin dünya sisteminden ayrı bir yerde olduğunun düşünüldüğü de anlaşılmaktadır. Bernard Lewis'i Türkiye hakkında araştırmaya iten temel nedenlerden birisi de bu farklılığın nedenlerini anlamak olduğu söylenebilir.

1980 sonrası yapılan tasfiyelerin görece öncekilerden daha az sert olduğunu belirten Lewis, bu görüşünün sebebi olarak; hapishaneye atılmaların daha az olmasını, hapisanelerden kısa sürede çıkmaların fazla olmasını, davaların düşürülme sıklığının fazla olmasını göstermektedir. 1982'de yeni bir anayasa yapıldığını belirten Lewis, bu anayasayı, oy vermeyi bir zorunluluk haline getirmesi ve oy vermeyenlere para cezasının yanında beş yıllık politik haklardan mahrumiyet öngörmesi bakımından diğerlerinden farklı bulunduğunu ifade etmiştir. Yine ilk anayasaya göre güçler birliği ilkesini öne çıkardığını da eklemiştir.

Eserde ifade edildiği üzere, yeni sistemin ilk seçimleri 6 Kasım 1983'te yapılmıştır. Seçime üç parti katılmış, Turgut Özal başkanlığında Anavatan Partisi seçimleri kazanmıştır. Bu süreçte ANAP'ın demokrasi hamlesinden söz eden Lewis, Özal'ın sivil hükümet algısını öne çıkardığından bahseder. Buna göre Özal, Genel Kurmay Başkanı yapılması için ordu tarafından kendisine önerilen kişiyi bu göreve getirmemiş, bu göreve başka bir subayı tayin etmiştir. Lewis, buna karşın aynı yıl ordu baskısı ile anayasa değişikliği yapıldığını da eklemiştir. Lewis,

Özal hükümetinin artan enflasyon ve liyakatsizlikler nedeni ile halk nezdinde popülarlığını yitirdiğini ifade etmiş ve sonuç olarak Süleyman Demirel'in başbakan olduğunu belirtmiştir. Lewis, Özal cumhurbaşkanlığı ile Demirel başbakanlığını "kısa bir balayı" olarak tanımlar.

Lewis, 1979 İslam devriminin Türkiye'ye etkisinden de bahsetmiştir. Buna göre devrim, İslam'ın politik yönünü öne çıkarmış ve bundan duyulan endişe ile CHP'nin söylemleri zorunlu olarak İslami ifadelerle bezendirilmeye başlanmıştır. Bu zorunluluğun tarihsel kökenlerine değinen Lewis, 1946'da mecliste din eğitimlerine dair tartışmanın yapıldığını, 1949'da Türk okullarında din eğitiminin yeniden başlatıldığını, 1950'de İslami öğelerin toplumda öne çıkarılmaya başlandığını ve imam hatip okullarının laik eğitime alternatif olarak getirildiğini belirtmiştir.

Lewis, 1970 yılında Necmettin Erbakan'ın kurduğu Milli Nizam Partisinin 1971'de kapatıldığını, 1973'te Milli Selamet Partisi adıyla yeniden açıldığını fakat 1980'de yeniden kapatıldığını ve son olarak da 1987'de Refah Partisi olarak yeniden açıldığını belirtmiştir. Erbakan dönemi dini vakıf, tarikat ve cemaatlerle ilişkilerin yoğun olduğunu belirtmiştir. Lewis, Erbakan'ın bu hamlelerinin bir sonucu olarak, Suudi Arabistan ve Libya gibi İslam ülkelerinde de büyük destekler aldığını eklemiştir. Bu desteğin somut bir örneğini de eserinde vermiştir. Buna göre 1997'de Ankara Sincan'da, Kudüs'ün işgaline karşı gösterilen direnişin temsil edildiği tiyatro gecesine, İran büyükelçisi onur konuğu olarak katılmıştır. Lewis, bu organizasyonun ordu tarafından tehdit olarak algılandığını, hemen ertesi günü, zırhlı birliklerin gösteriler yaptığını, İran elçisinin istenmeyen adam ilan edildiğini, mevcut belediye başkanının da görevden alındığını belirtmiştir. MGK 1997'de yaptığı açıklamada cumhuriyetin dış güçlerden çok içteki "şeriat" tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu belirtmiştir.

Lewis, Türk demokratikleşme sürecinin 2000'li yıllardaki gelişimini PKK ve Kürt ayaklanmaları üzerinden açıklamaktadır. Ona göre Türk ordusunun siyasete sürekli olarak müdahalesinin temel nedenlerinden biri tekrarlayan terör olaylarıdır. Lewis, Türkiye'nin azınlık sorununu ise yeni bir sorun olarak tanımlamaz. Ona göre dini kimlik üzerinden şekillenen azınlık sorunu, Osmanlı'daki cemaat kültüründen gelmektedir. Bu noktada kavram tartışmasına giren Lewis, "Osmanlı" teriminin farklı etnikleri kapsayan bir devleti kastetmesine karşın, "Türkiye" adı yalnızca Türkleri kapsar. Bu durum ise azınlıkları belirginleştirmektedir. Lewis'e göre Kürt sorununun temeli Türkiye-İran-İrak arasında Kürdistan olarak anılan coğrafyanın bölünmüş olmasından ve Kafkaslardaki cumhuriyetlerde de küçük grupların olmasından kaynaklanmaktadır. Lewis'e göre sorunun Türkiye'de patlak vermesinin nedeni; bu ülkeler içinde en özgür yapıda olanın Türkiye'de olmasıdır.

Lewis, Türkiye'nin zayıflatılmasını hedef alan hareketlerin, Sovyetler, İran, Suriye gibi ülkelere desteklendiğini ifade etmiştir. Lewis, Türkiye'nin, Kürt ulusal hareketi ile mücadelesinin ilk aşamasının, sorunu yok saymak şeklinde yapıldığını belirtmiştir. Devlet içinde pek çok memurun ve üst düzey politikacının Kürt kökenli olduğu vurgulanmıştır. Fakat bu önlem ve uygulamaların yetersiz kaldığını belirten Lewis, Türk ordusunun, Kürt hareketini bir güvenlik sorunu olarak görmeye başladığını belirtmiştir. Lewis' göre ordunun daha önce köktendincilik için duyduğu endişenin yanına şimdi terör eklenmiştir. İlki laikliğe ikincisi ise devletin varlığına karşı bir tehdit olarak algılanmıştır.

Lewis, demokrasilerde askeri müdahalelerin arzu edilen bir şey olmadığını belirtmekle birlikte Türk ordusunun siyasete olan müdahalelerinin demokrasiyi beslediğini ifade etmiştir. Lewis, bu yargısını, ordunun demokratik söylemlerde bulunması ve müdahaleler sonrasında ise gerçekten koltuğunu hükümete bırakması ile açıklamıştır. Lewis'in bu konuda fazla iyimser bir yaklaşımda bulunduğunu belirtebiliriz. Yine de Lewis'in konuları derinlemesine ele alan bir yazar olduğunu burada belirtmek lazımdır. Öyle ki askeri müdahalelerin nedenlerini sadece Türk iç politikası çerçevesinde ele almamış, Türk ordunun bağlı olduğu bağitların yarattığı zorunluluklara da değinmiştir. Lewis, Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olarak müttefiklerle düzenli olarak işbirliğinde olmak ve operasyonlar yürütmek zorunda olduğuna duyulan inancın, siyasete müdahale kültürüne olan etkisinden söz etmektedir.

Lewis'e göre Türk demokrasisi münhasırdır. Her ne kadar Batıdan alınsa da ülke içinde geçirdiği süreçler ile yeni bir anlam kazanmıştır. Lewis, Türklerin hiçbir zaman sömürge olmamasını ve Türk devlet geleneğinin aralıksız akışını, bu anlamın temeli olarak görmektedir. Türkiye'nin bu yönleri ile diğer benzer devletlerden ayrıldığını belirtir.

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Kökenleri

Bu kısım adından anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devlet'inden Cumhuriyete devredilen demokratik öğeleri açıklamaktadır. Lewis, bölümün girişinde, ihtilalci devletlerin en önemli özelliğinin eskiyi kötülemek olduğunu, Cumhuriyetin ilk yıllarında da Osmanlı Devleti'nin ve onun sembolü olan İstanbul'un kötülendiğini vurgulamıştır. Sonrasında ise bu mirasa sahip çıkılmaya başlandığını belirtmiştir. Lewis'in bu sahip çıkışın haklılığına inandığı anlaşılmaktadır. Keza Osmanlı Devleti'nde tamamı ile despot bir yönetimin olmadığını ifade etmektedir. Dolayısı ile demokratikleşme yolunda onun kültür mirasının reddine gerek olmadığı görüşündedir. Bu görüşlerini öncelikle şeriat rejimi üzerinden yaptığı açıklamalarla temellendirmiştir. Buna göre şeriat, padişahın da üzerinde bir kavramdır. Lewis, anayasal eksiklikler barındıran bu kavramın, padişahlara otokratik yetkiler kazandırdığı kabul etmekle birlikte, kavramın birkaç yönden demokratik kültürü beslediğini de savunmaktadır. Bunlardan

ilki, şeriat kurumunun temsil eden bir makam olarak şeyhülislamın yetkisi konusudur. Öyle ki şeyhülislamın padişahın bazı kararlarına “hayır” diyebilme yetkisinin olması, Lewis’i etkilemiştir. Burada belirtmek lazımdır ki padişahın kararlarına olumsuz verilen fetva oldukça azdır ve olumsuz fetva veren şeyhülislamın başına da pek iyi şeyler gelmemiştir (Okumuş, 2013; Katgı, 2013). Yani uygulamada sorunlar yaşanmıştır (Berber ve Karataş, 2022;). Lewis’in tespiti yine de teorik açıdan bir anlam içermektedir. Fakat teorik olarak var olan bir hakkın, uygulanmasında sorunların olmasının da önemli bir demokrasi eksikliği göstergesi olduğu kanaatindeyiz.

Lewis’in kavramsal yönden bir başka temas noktası da “bay’a” kelimesidir. Arapça olan bu kelimenin Türkçeye “bi’at” olarak geçtiğini belirten Lewis, kelimenin yanlış algılandığından bahsetmiştir. Buna göre “bay’a”, “anlaşmak” demektir. Yani, yöneticiler ile yönetilenlere karşılıklı ödevler yükleyen bir kavramdır. Oysa “bi’at” çoğunlukla teslimiyet gibi algılanmaktadır. Bi’at da padişah, İslam fikhında uygulama sorumluluğunu üstlenirken, yönetilenler ise itaat sorumluluğunu üstlenmektedir. Her iki taraf için de sınırsız ve koşulsuz bir süreç söz konusu değildir. Lewis, Kuran-ı Kerimde geçen “ve amruhum şûrâ baynahum”(işleri kendi aralarında danışmaya bağlı olanlar), (Şûrâ/ 38), ve “veşâvirhum fi-l-emr (i) (s)” (işlerinde onlarla istişare et) (Âl-i İmrân/159) ayetinin, ulema tarafından sıklıkla referans alındığını belirtmiştir. Bu ayetlerin bir şekilde demokrasi kültürüne işaret ettiğine değinen Lewis, pratikte çok fazla etkili olmadığını da eklemiştir.

Lewis 11. yüzyıldan itibaren “meşveret” ve “şura” adlı danışma kurumlarının ortaya çıktığını ve bu kurumların görece bir demokratik kurumsallaşma içerdiğini fakat halen Avrupa modelinden çok uzak olduklarını belirtir. Vakanüvislerin 15. yüzyıldan itibaren bu kurumlara oldukça fazla atıf yaptıklarını belirten Lewis, bu kurumların 18. yüzyıla değin toplantılarını yalnız ihtiyaç duyulması halinde yaptığını da eklemiştir. Lewis, 18. yüzyılda ise meşveretin önünde iki büyük engel olarak ulema ve ayanları görür. Ulemanın vakıflar sayesinde ekonomik gücü elinde tuttuğunu ve bu güç sayesinde de idarede etkili olduklarını belirtir. Ayanlar ise bir çeşit yerel özerkliğe sahip gruplar olarak değerlendirilmiştir. Lewis, Ayanların 1807’de Sened-i İttifak ile padişaha zorla ve tıpkı İngiliz baronları gibi hak ve ayrıcalıklarını kabul ettirdiklerini ifade etmiştir. Yazar, ayrıca ittifakı, Türk Magna Carta’sı olarak betimlemiştir. Burada Lewis’e katılmadığımızı belirtmek lazımdır. Keza ittifakın yapılma biçimi ve ittifak metni incelendiğinde bu ittifakın tam aksine merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak için yapıldığı açıktır (Akyıldız,1998; Pamir, 2004). Yine senet metni, İngiliz Magna Carta’sı ile içerik ve şekil bakımından çok da benzeşmemektedir (Akşin, 1994).

3.Tarihsel Perspektif İçinde Türklerin Demokrasi Deneyi

Eserdeki üçüncü bölüm; “Tarihsel Perspektif İçinde Türklerin Demokrasi Deneyi” olarak adlandırılmıştır. Bu bölüm esasen ikinci bölüm ile hemen hemen aynı şeyleri ifade etmiştir. Bu manada Lewis’in tekrara düştüğünü söylemek mümkündür. Biz burada tekrara düşmeksizin farklı olarak ifade edilen kısımları vurgulayacağız.

Lewis, demokrasinin tek tip bir tanımının olmadığını, bunun ise her rejimin kendisini demokratik olarak tanımlamasını beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Lewis, kendi demokrasi tanımını iki gerekliliğe indirgemıştır. İlki, seçim, ikincisi ise halk iradesidir. Lewis, en iyi yönetim olarak demokrasiyi görmekle birlikte en zor modelin de bu olduğunu ekler. Lewis, Türklerde emirlere boyun eğme kültürünün olmamasının ve yine demokrasiyi işletecek kurumsal bir yapının olmayışının, demokrasilerde iki önemli kavram olan temsil ve çoğulculuğu geciktirdiğini vurgulamıştır.

4. Türkiye İslam Dünyasındaki Tek Demokrasi?

Lewis bu bölümde, Türkiye'nin İslam dünyasındaki diğer ülkelerden neden farklı olarak tek demokrasi olduğunu sorgulamış ve bu durumu çeşitli tarihsel, politik ve sosyal faktörlerle açıklamıştır. Bu bölümde ilk olarak, 1950 genel seçimlerinin, uzun süre iktidarda kalan bir partinin demokratik bir süreçle iktidarı kaybetmesi açısından bir dönüm noktası olduğu belirtilmiştir. Lewis, bu durumu Türkiye'nin demokratik değişime açık bir toplum olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra, Türkiye'nin tarih boyunca hiçbir zaman tam anlamıyla yabancı sömürge yönetimine girmemiş olmasının, bağımsızlık ve özgürlük kavramlarının toplumda derinlemesine yer etmesini sağladığına değinilmiştir. Bu durumun da Türkiye'nin kendi demokratik kurumlarını oluşturmasında ve bu kurumları benimsemesinde etkili olduğu ifade edilmiştir.

Bu bölümde Türkiye'nin ekonomik gelişimine de değinilmiştir. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının, doğal kaynaklara dayanmamış olması ve kendi çabalarıyla gerçekleşmiş olması, ekonomik bağımsızlık ve sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirilmiştir. Lewis bu bağımsız ekonomik politikaları, Türkiye'nin siyasi bağımsızlığını ve demokratik yapılarını destekleyici unsurlar olarak vurgulamıştır.

Lewis, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinin tarihî boyutuna da değinmiştir. Lewis'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile yüzyıllar boyunca sürdürdüğü ilişkiler, Türkiye'nin Batılı değerlerle ve demokratik yönetim anlayışıyla erken dönemlerde tanışmasını sağlamıştır. Bu etkileşim, Türkiye'nin kendi demokratik kurumlarını şekillendirirken Batılı modellerden faydalanmasına da olanak tanımıştır.

Lewis, Türkiye'de demokrasi anlayışının ve demokratik kurumların gelişiminde, sadece dış etkenlerin değil, Türkiye'nin kendi iç dinamiklerinin de etkili olduğunu vurgulamıştır. Türk toplumunun tarihsel olarak çeşitli sosyal ve politik deneyimleri, demokrasi anlayışının yerel koşullara uyum sağlamasına ve evrim geçirmesine olanak tanımıştır. Lewis'e göre Türkiye'nin kültürel çeşitliliği ve tarihsel tecrübeleri, demokratik kurumların kapsayıcı ve çoğulcu bir biçimde gelişimini desteklemiştir. Türkiye'nin İslam ülkeleri ile olan tarihsel ilişkileri ve bu ilişkilerin sürekliliği, ülkenin demokratik gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak, Türkiye'nin İslam dünyası ile kurduğu derin ve uzun süreli diyaloglar, politik, kültürel ve ekonomik alanlarda karşılıklı etkileşimlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bundan başka Lewis, Türk demokrasisi tedricen gerçekleşmesinin de demokrasi kültürüne olgunluk kazandırdığını ifade etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876'da ilan edilen ilk anayasa ve ardından kurulan ilk meşrutiyetin, Türk demokrasisinin tedrici doğasını gösteren önemli bir adım olduğu belirtilmiştir. Bu hareket, demokratikleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilir ve Osmanlı'daki siyasi yapıda önemli değişikliklere yol açmıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda demokratikleşme sürecinin bir başka önemli aşamasıdır. Bu dönemde parlamenter sistemin yeniden tesis edilmesi ve siyasi partilerin faaliyet göstermesi, Türk demokrasisinin yavaş yavaş şekillenmeye başladığını göstermektedir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında, 1923'ten itibaren Türkiye'de tek parti yönetimi altında pek çok reform yapılmıştır. Metinde, bu dönemin demokratik olmayan bir yönü olduğu kabul edilse de, hukuki ve eğitim alanında yapılan modernleşme çabaları, demokrasiye geçişte zemin hazırlayan tedrici adımlar olarak değerlendirilmektedir. 1946'da gerçekleşen çok partili sisteme geçiş, Türk demokrasisinin daha da olgunlaştığını ve tedrici doğrultuda ilerlediğini göstermektedir. Bu dönem, siyasi çoğulculuğun ve rekabetin önünü açmış, farklı siyasi görüşlerin mecliste temsil edilmesine olanak tanımıştır. Son olarak 1960, 1971 ve 1980 darbeleri sonrasında yaşanan siyasi kırılmalar, Türk demokrasisinin kesintiye uğradığı dönemler olarak belirtilmektedir. Ancak her darbe sonrasında demokrasiye dönüş çabalarının ve anayasal düzenlemelerin yapılması, demokrasinin yeniden inşa edilmesi sürecinde tedrici adımlar olarak görülmüştür. Sonuç olarak Lewis, bu bölümde Türkiye'nin İslam dünyasında neden tek demokrasi olduğunu çeşitli açılardan ele almış ve bu durumun, tarihî süreçler, sosyal yapılar, ekonomik kalkınma ve kültürel etkileşimler gibi birçok faktörle açıklanabileceğini öne sürmüştür.

Sonuç

Bernard Lewis'in Türk demokrasisinin evrimini ele aldığı kitabı, Türkiye'nin modernleşme sürecine dair kapsamlı ve detaylı bir bakış sunmaktadır. Lewis, Türkiye'deki

demokrasi deneyiminin Osmanlı'dan gelen tarihsel kökleri ve bu mirasın Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişim süreçlerine nasıl etki ettiğini titiz bir şekilde işlemiştir. Kitapta yer alan bölümler, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin hem iç dinamiklerini hem de uluslararası etkileşimlerini ele alırken, Lewis'in anlatımı, akademik bir derinlikle tarihsel bağlamı ve politik teorileri harmanlamaktadır.

Lewis'in analizleri, Türk demokrasisinin yalnızca iç politika dinamikleri ile değil, aynı zamanda dış politika zorunlulukların ile de şekillendiğini ortaya koyan çoğulcu bir bakışın ürünüdür. Özellikle, Türkiye'nin çalkantılı demokrasi tarihi boyunca, askeri müdahalelerin rolü üzerinde durulmuş, bu müdahalelerin hem zararlarına hem de Türk siyasi yapısına etkilerine nispeten objektif bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Lewis, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin Türk iç politikasına yansımalarını detaylı bir şekilde incelerken, Türkiye'nin Batı demokrasileri ile olan farklılıklarını ve benzerliklerini de tespit etmiştir. Yazarın bu tavrı objektif ve nitelikli bir analiz yapmak istediğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Lewis, Türk demokrasisinin benzersiz özelliklerini ve zorluklarını anlamaya çalışırken, Türkiye'nin uluslararası arenada nasıl bir rol oynadığını ve bu rolün Türk iç politikasına nasıl yansıdığını da irdelemektedir. Türkiye'nin İslam dünyası içinde demokratik bir model olarak öne çıkmasının nedenleri üzerinde dururken, bu sürecin sadece tarihi ve kültürel faktörlerle değil aynı zamanda stratejik ve ekonomik faktörlerle de şekillendiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak Lewis'in eseri, Bernard Lewis'in Türk demokrasisinin gelişimi üzerine yazdığı bu kitap, birçok farklı okuyucu kitlesine hitap edebilir. Eser tarih meraklıları, akademisyenler, öğrenciler, politika analistleri, stratejistler, sivil toplum kuruluşları, insan hakları aktivistleri, karar vericiler ve politikacılar gibi geniş bir yelpazede kıymetli bilgiler sunmaktadır. Fakat eserin ikincil okumalar ile desteklenerek okunması yararlı olabilir. Nitekim Lewis, eserin bazı kısımlarında ek açıklamalar yapmaksızın konu akışını sürdürmüştür. Yine belirtmek lazımdır ki bu durum eser için bir zayıflık arzetmemektedir. Hatta biraz da bilinçli bir tercih gibi görünmektedir. Konu akışı içerisinde detayına gidilmeyen konulara dikkat edildiğinde, yazarın bu kısımlarda genellikle ironik bir üslup kullandığı görülmektedir. Dolayısı ile Lewis'in okuyucu meraka düşürmek, dikkatini çekmek gibi amaçlarla bunu yapmış olması muhtemeldir. Son olarak, Lewis'in Türkiye'ye duyduğu ilginin takdir edilesi olduğunu belirtmekle birlikte, özellikle yerli kaynaklar ile eş zamanlı şekilde okunmasının daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bernard Lewis'in Diğer Eserleri

Kitapları:

1950 - The Arabs in History (Tarihte Araplar),

- 1961 - The Emergence of Modern Turkey (Modern Türkiye'nin Doğuşu)
1967 - The Assassins (Haşhaşiler),
1982 - The Muslim Discovery of Europe (Müslümanların Avrupa'yı Keşfi),
1988 - The Political Language of Islam (İslam'ın Siyasal Söylemi),
1990 - Race and Slavery in the Middle East: an Historical Enquiry (Orta Doğu'da Irk ve Kölelik: Tarihsel Bir İnceleme),
1993 - Islam and the West (İslam ve Batı),
1993 - Islam in History (Tarihte İslam),
1994 - The Shaping of the Modern Middle East (Modern Orta Doğu'nun Oluşumu),
1994 - Cultures in Conflict (Çatışan Kültürler),
1995 - The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years (Orta Doğu: Son 2000 Yılın Kısa Bir Tarihçesi),
1997 - The Future of the Middle East (Orta Doğu'nun Geleceği),
1998 - The Multiple Identities of the Middle East (Orta Doğu'nun Çoklu Kimliği),
2000 - A Middle East Mosaic: Fragments of Life, Letters and history (Bir Orta Doğu Mozaigi: Hayat, Mektup ve Tarih Vesikaları)

Türkçede Yayımlanmış Yapıtları:

- 1988 - Modern Türkiye'nin Doğuşu
1993 - İslam'ın Siyasal Söylemi
1996 - Ortadoğu: Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze 2000 Yıllık Tarihi
1996 - İslam Dünyasında Yahudiler
1997 - Müslümanların Avrupa'yı Keşfi
1999 - Çatışan Kültürler - Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler
2000 - Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği
2000 - Tarihte Araplar
2012 - Alamut Kalesi ve Hasan Sabbah

Kaynaklar

- Akşin, S. (1994). Sened-i İttifak ile Manga Carta'nın Karşılaştırılması. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16/27, 115-123.
Akyıldız, A. (1998). Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (2), 209-222.
Berber, E. ve Karataş, A.V. (2022). Padişahın Denetlenmesinde Şeyhülislamın Rolü. *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, 2/1, 235-262.

Katgı, İ. (2013). Osmanlı Devleti'nde Padişahın Emriyle (Siyaseten) Katledilmiş Şeyhülislam. *History Studies*, 5/3, 85-115.

Kuran-ı Kerim, <https://kuran.diyaret.gov.tr/>

Lewis, B. (2003). *Demokrasinin Türkiye Serüveni* (Çev. H. Aydoğan-E. Ermert). Yapı Kredi Yayınları.

Okumuş, O. (2013). Osmanlı Tarihinde Katledilen Şeyhülislam. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5/1, 387-396.

Pamir, A. (2004). Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53/2, 61-82.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/

<https://www.biyografi.info/kisi/bernard-lewis E.T>